

En indledende undersøgelse af det multikulturelle landskab

Feltarbejdsrapport 2021

af

Marie Leithoff Christensen, Praktikant, 2021

Forord

Følgende er en rapport af de undersøgelser jeg har lavet i mit praktikforløb for Tværkulturel Kirke i perioden fra d. 1. september 2020 til 31. januar 2021. Jeg uddanner mig i humanøkologi og antropologi ved Lunds Universitet. Praktikken er udført under vejledning af antropolog Ida Tafdrup-Johansen, ansat i Tværkulturel Kirke. Ida har vejledt mig i tilrettelæggelse af feltarbejdet og opsætning af rapport.

Nogle informanter havde et ønske om at være anonyme, hvilket jeg har forsøgt at leve op til.

Jeg håber, at rapporten kan bidrage med indsigt og forklaring til de udfordringer kirken står over for. Jeg håber på succes for fremtidige mål og projekter.

Indledning

I Gladsaxe-Herlev Provsti er andelen af indvandrere og efterkommere 21,1 %, hvilket er betydeligt højere end landsgennemsnittet på 13,8 %. I halvdelen af provstiets sogne er andelen mere end 20 % og i et enkelt sogn er 54 % af beboerne indvandrere eller efterkommere (Danmarks Statistik 2020). Folkekirkens målsætning i forhold til disse mennesker, som er vores naboer og medborgere, er den samme som for resten af folket: at være kirke for hele folket. Alligevel ses meget få mennesker med etnisk minoritetsbaggrund i provstiets kirker, og vi kan ikke forvente, at denne gruppe opsøger folkekirken af sig selv. Nogle har måske en anden religion eller en anden kristen kirketradition. Mange ved ikke, at folkekirken rummer en række tilbud, der også kan benyttes af dem, uanset om de har en anden religiøs baggrund eller er ikke-troende.

Hvis vi ikke forholder os til den multikulturelle virkelighed, er det sandsynligt, at kirken vil blive mere og mere marginaliseret i et stigende multikulturelt, multi-etnisk og multireligiøst samfund. Sådan skriver Cecilie Rubow, forsker og lektor ved Institut for Antropologi ved Københavns Universitet (Rubow 2007:93). Den enkelte folkekirke må række ud i sognet og skabe menneskelige relationer, således at kirken er til stede i et mangfoldigt samfund og kan være til stede for hele folket.

Tværkulturel Kirke i Gladsaxe-Herlev Provsti er sognenes fællesprojekt, som skal gå forrest i mødet mellem mennesker med etnisk minoritetsbaggrund og sognekirkerne. Men hvordan griber Tværkulturel Kirke denne opgave an? Hvorfor kommer så få mennesker fra etniske minoriteter til arrangementer, når arrangørerne er åbne for deltagelse fra alle, uanset forhold til folkekirken?

Viden om disse forhold er et afgørende grundlag for, at Tværkulturel Kirkes arbejde kan lykkes. Derfor har Tværkulturel Kirke iværksat en undersøgelse, som skal belyse hvad etniske minoriteter egentlig tænker om folkekirken, og hvilke erfaringer de har med kirken. Denne undersøgelse vil blive præsenteret i følgende rapport og, udover at belyse tanker og erfaringer, give et indtryk af, hvilke behov og interesser jeg har fundet blandt informanterne og i relateret forskning, således, at kirken bedre kan tilpasse sine initiativer.

Arbejdsspørgsmål:

- Hvordan bruges folkekirken af etniske minoriteter, der ikke er kristne, og hvilke opfattelser har de af folkekirken?
- Hvordan har etniske minoriteter med kristen baggrund oplevet mødet med folkekirken og kristendommen i Danmark?
- Hvilke forhold bør aktører inden for folkekirken have in mente, når de ønsker at række ud til mennesker med anden etnisk baggrund igennem fx arrangementer?

Gladsaxe-Herlev Provsti som kontekst for undersøgelsen

Flere steder i Danmark har folkekirken igangsat initiativer, som skal imødekomme den stigende etniske sammensætning. Dette er fx tilfældet i Esbjerg Stift, Haderslev Stift, i Odense og Svendborg, samt flere steder i København og Århus. Tværkulturel Kirke kan lade sig inspirere af arbejdet i mange af disse områder, men til forskel fra mange af områderne, er størstedelen af indvandrere og efterkommere i Gladsaxe-Herlev Provsti ikke nytilkomne flygtninge.

Det er migranter der kom til Danmark som gæstearbejdere i 70'erne typisk fra Tyrkiet og Pakistan og nye arbejdsmigranter som er kommet til provstiet som højkvalificeret arbejdskraft til primært

medicinalindustrien. Det er mennesker, som er veletablerede i samfundet hvad angår arbejde, socialt liv og familie. Dette betyder, at de ikke i samme grad som flygtninge har behov for støtte til at etablere sig og finde nye fællesskaber.

Derudover estimeres det, at der er færre kristne indvandrere og efterkommere i Gladsaxe-Herlev Provsti end på landsplan. På landsplan er der 40 %, hvor der i Gladsaxe er 34 % og i Herlev er 35 %. Forklaringen ligger formentlig i, at provstiet ikke har nær så mange indvandrere og efterkommere fra vestlige lande som der er på landsplan (Jensen 2018). Særlige kendetegn ved en del af de kristne indvandrere og efterkommere i provstiet er, at mange af dem ikke har en luthersk tradition med sig, men er katolikker fra bl.a. Polen, det tidligere Jugoslavien og Makedonien (Jensen 2018). Denne gruppe kristne opsøger derfor ikke naturligt folkekirken, men søger andre religiøse fællesskaber.

De to amerikanske sociologer Kasselstrand og Mahmoudi påpeger, at religion opfylder en funktion af samhørighed med hjemlandet og kulturen, og bidrager til at opretholde identiteten for folk der lever i et fremmed land (Kasselstrand & Mahmoudi 2020). Det kan derfor være udfordrende for migranter med en stærk tro at komme til et land som Danmark, der har en markant anderledes, sekulær kirketradition. Den danske religionssociolog Astrid Krabbe Trolle skriver desuden, at den europæiske såvel som den danske, westfalske kirketradition er bundet til nationalstaten, hvorfor migrantkirker ligeledes orienterer sig efter disse grænser og i mindre grad bliver en del af værtslandets majoritetskirke (Trolle 2015:64). Dette kan måske hjælpe til at se og forstå vores egen position i mødet med migranten og anerkende de kulturelle udfordringer, der gør sig gældende i mødet mellem den danske folkekirke og andre kristne migrantkirker- på trods af, at alle bekender sig til den samme Gud.

Generelt har folkekirken mange initiativer, der er opmærksomme på de etniske minoriteters behov og udfordringer i mødet med kirken og i mødet med en anderledes religionstradition. Folkekirkens Migrantsamarbejde er meget aktiv og det samme gælder individuelle menigheder som fx dem nævnt foroven. For hvert geografisk område gælder der dog andre økonomiske, kulturelle og demografiske forudsætninger.

I denne kontekst har Tværkulturel Kirke stillet sig dette spørgsmål: Hvordan griber man bedst denne opgave an i Gladsaxe-Herlev Provsti? Menighederne har nok at lave og kæmper med prioriteringen. Praktiske udfordringer som er en del af hverdagen i fx Haraldskirken er: begrænset økonomi, mangel på frivillige, ingen ansatte med synlig etnisk minoritetsbaggrund, mangel på viden om- og kontakt med borgerne med etnisk minoritetsbaggrund, samt opretholdelse af de relationer der allerede er etableret. De samarbejder der har været i Haraldskirken med migrantmenigheder er afbrudt pga. praktiske uenigheder.

I følgende rapport vil Tværkulturel Kirke bidrage med sine indsigter. Forhåbentlig vil vi blive lidt klogere på udfordringen om, hvordan man bliver kirke for hele folket i en multikulturel og lokal kontekst.

Metode

Indledningsvis vil jeg indføre læseren i de anvendte metoder til indsamling af empiri og beskrive enkelte kerneinformanterne, som udelukkende repræsenterer kristne eller muslimske troende.

For denne undersøgelse til Tværkulturel Kirke har jeg taget udgangspunkt i et geografisk afgrænset område, Haralds Sogn. Her har jeg haft kontor, deltaget i kirkeaktiviteter og benyttet mig af det tilknyttede netværk. Gennem sneboldsmetoden kom jeg i kontakt med mine informanter. Jeg har indsamlet empiri gennem 10 kortere, semistrukturerede gadeinterviews, tre længere dybdegående interviews og en deltagerobservation. Et af de lange interviews var med en muslimsk, ung kvinde, som jeg kalder J. J er troende, 18 år og aktiv i en

forening. Hendes mor er ligeledes aktiv i kultur- og foreningslivet. J. elsker at spille musik og går på gymnasiet. Hun har rejst meget og har en stærk forankring i både forældrenes kultur og den danske. Hendes dansk er flydende og accentfri, og hendes fortælling vidner om en tværkulturel bevidsthed og nysgerrighed.

De to andre lange interviews er lavet med henholdsvis en aktiv migrantpræst og en forhenværende migrantpræst i Hovedstadsområdet, jeg kalder dem T. og L. Begge er kristne. T. har asiatiske rødder, L. har afrikanske. Under begge interviews taler vi engelsk. Et sprog, der for både dem og mig er et fremmedsprog vi behersker i en grad, der giver trykthed i tale og udjævner den sproglige ulighed der kunne være opstået hvis informanten skulle tale på et for dem mindre fortroligt sprog. Det er til dels følelsesladede emner vi kommer omkring og det er vigtigt, at personen oplever at kunne udtrykke sig korrekt og formidle præcis det, som de vil, at jeg skal forstå.

Analyse

I følgende analyse vil jeg beskrive det empiriske materiale og sammensætte dette med litteraturen læst i forbindelse med projektet. Analysen er delt op i fire afsnit: den første del handler om forholdet mellem de muslimske borgere og folkekirken. Anden del beskæftiger sig med de kristne migrant-menigheders forhold til folkekirken. Afsluttende er to dele, der omhandler emner jeg ser som fælles for begge målgrupper: børn og det tværkulturelle og om at *blive* en del af folkekirken. De tre kerneemner der belyses herved, er følelsesmæssigt medlemskab af folkekirken, børn og tværkulturelt engagement.

De muslimske borgere og folkekirken

Den første undersøgelse jeg foretog i forbindelse med dette projekt var gadeinterviews i Høje-Gladsaxe. Jeg gik rundt omkring kirken, mellem de høje bygninger og nede på kastanjealléen og prøvede at få øjenkontakt med nogen. Der var ikke mange mennesker der gik rundt en blæsende og kold efterårsdag, men nogle samtaler blev det til. Jeg spurgte i alt 10 personer med etnisk minoritetsbaggrund (bedømt på udseende, beklædning og sprog). Spørgsmålet var, om de havde nogle erfaringer med folkekirken og hvad de tænkte om folkekirken?

Ret hurtigt indså jeg, at jeg måske havde tilgået opgaven ud fra et etnocentrisk perspektiv, værende ud fra mit eget uproblematiserede kulturkristne standpunkt. Mit indtryk var, at folk ikke var særligt glade for at tale med en fremmed på gaden om noget så personligt som tro og religion. Debatten om islam i Danmark kan være meget kritisk og informanterne ved ikke, hvordan jeg vil reagere på deres svar, i fald de skulle være kritiske, eller om jeg ville være missionerende. Jeg oplevede, at informanterne til dels var tøvende og mistroiske. En af informanterne blev meget hurtigt defensiv og ville forsvare sin tro.

Som Kasselstrand og Mahmoudi skriver (Ibid.:619-620) associeres muslimsk kultur med ikke-europæiske værdier som gør sameksistensen udfordrende. Specielt efter fjendtlige aktioner, som Paludans koranbrænding både i København og Rosengård i Malmö, er tanken om en offentlig, spontan snak om tro og religion måske ikke så tryk. I denne kontekst måtte jeg erkende, at jeg kun svært kunne forvente mig en dybde i et kort gadeinterview om religion, i blæsevejr en kold efterårsdag.

Syv af de adspurgte var muslimer. Fem af dem havde ingen erfaring med folkekirken, én havde hentet en fødselsattest. 1 mand med ukendt trosretning havde travlt og den eneste kommentar var, at han ikke gad at betale for folkekirken. Det var nogle ret korte samtaler.

Jeg talte lidt længere med en kvinde, hvis viden om folkekirken kom fra et kursus på VUC: 'kirken er et sted hvor man holder jul, hygger og giver gaver, 'lidt materialistisk' sagde hun.

Personen jeg talte længst med, var en etnisk dansk kvinde som var konverteret til Islam. Hun kom fra et

agnostisk hjem og vi talte ud fra en lignende kulturforståelse. Hun fortalte om forskellen mellem at være kulturkristen og muslim, som hun har erfaret på egen krop, samt den linedans hun gennem sit arbejde ser de unge udføre for at finde sig til rette i to kulturer. Yderligere fortalte hun om den tilbageholdenhed hun møder blandt de danske kristne når hun gerne vil tale om tro og Gud.

Det overordnede indtryk var, at informanternes viden om- og erfaringer med folkekirken var meget begrænset, og at der endvidere ikke var stor interesse. Mest af alt undrede de sig over, at jeg spurgte til deres forhold til kirken, når nu de var muslimer.

Ifølge Kasselstrand og Mahmoudi er Europa, og især Skandinavien, usædvanligt sekulært sammenlignet med resten af verden. Udtryk for at tilhøre til en anden religion end statslig kristendom opfattes som en symbolsk grænse, og sekularisme i Europa fører til en opfattelse af synlig religion i det offentlige som en kilde til konflikt (Ibid:619). Dette beskrives også af den konverterede danske kvinde, jeg talte med i Høje-Gladsaxe. Hun oplevede, at det var vanskeligt at udleve muslimsk tro i handling og ord, da den adskiller sig meget fra en dansk kultur hvor troen anses som noget privat. Hun beskrev det, som om hun skulle gemme sin tro væk når hun færdes i det danske samfund.

Kasselstrand og Mahmoudi analyserer indvandres grad af religiøsitet og viser, hvordan indvandrere har vanskeligt ved at vedligeholde deres egen tro, når de kommer til meget sekulære samfund. Danskerne udviser en lav deltagelse i kirkelige handlinger, dog er de fleste medlemmer i den nationale folkekirke. Dette er et udtryk for en kulturel og historisk forbindelse til kirken, men ikke nødvendigvis et religiøst tilhørsforhold.

Som årsager til denne udbredte sekularisme i Danmark nævnes der modernisering, begrænset multireligiøsitet, statslig regulering af religion, samt økonomisk og eksistentiel sikkerhed gennem velfærdsstaten (Ibid:620). I artiklen redegøres der også for statistik vedrørende indvandres grad af religiøsitet. Ifølge deres forskning er der tegn på, at sekulariseringen i det danske samfund er en udfordring for migranternes vedligeholdelse af deres egen tro. Desuden påpeger de i deres undersøgelse, at dette er et særligt fænomen i Skandinavien. Forskerne påviser en nedadgående tendens i indvandrernes egen grad af religiøsitet. 1. generations indvandrere er mere religiøse end de lokale i værtslandet, og generation 2,5 (en person med et forældrepar sammensat af en etnisk dansker og en med etnisk minoritetsbaggrund) er mindre religiøse end de lokale i værtslandet. En af mine informanter i Høje-Gladsaxe sagde således: 'Religion er noget man arver af sine forældre'. Hun er 1. generations indvandrer og oplever ingen forskel på at udleve sin religion i Danmark, overfor hjemlandet.

Folkekirken som institution

Samtidigt med, at indvandrere påvirkes af den danske sekularisme og gradvist fralægger sig deres tro, opfattes folkekirken ifølge Rubow som noget dansk, for danskere, sammenvævet i en årtusinde-lang nationalhistorie (Rubow 2007:90). Som informanten L. siger i vores interview: 'Folkekirken er statens kirke, som et ministerie. Ikke Guds kirke. Præsterne er ligeglade med om folk kommer til gudstjeneste. De opretholder en kulturinstans og får deres løn sidst på måneden.'

Hvis man spørger præsterne i folkekirken, så er de ikke ligeglade, men også forskere har betegnet folkekirken som en kulturinstans (Rubow 2007:89;99). Rubow opdeler synet på folkekirken i tre kirkemodeller: den traditionelle kirkemodel, den sekulære og den multireligiøse.

Som et eksempel for repræsentanter af den traditionelle model nævnes Dansk Folkeparti, der bygger sine ideologier på den kristne tradition, dybt forankret i Danmark, 'hvilket giver kristendommen fortrinsret til at være understøttet af staten' (Ibid:90).

Den sekulære kirkemodel ser kirken som en statslig institution ligestillet med fx folkeskolen og biblioteker. Folkekirken er et tilbud om et 'ordnet og autoriseret privat rum' til religion og tro (Ibid:91), som skal sikre at religion ikke udarter og bliver sekterisk.

Den tredje kirkemodel som beskrives i Rubows tekst, beskriver Danmark som en gang kristen og på vej til at udvikle sig til et multireligiøst samfund med 170.000 muslimer, 35.000 katolikker, 15.000 Jehovas Vidner,

5.500 baptister og 2000 jøder (Ibid:93). Der argumenteres for (hun nævner her to journalister, Jarlner og Jerichow), at det er statens opgave at skabe sammenhængskraft og at dette kan ske gennem fx folkeskolen. Det er ikke folkekirkens opgave, da dette ville betyde, at en religion prioriteres over en anden. Alle tre modeller er repræsenteret i Danmark af forskellige aktører og dette fortæller os, at selv hos danskerne, indtager folkekirken og kristendommen en meget varieret plads, altid med staten som den regulerende.

Uvidenhed om kristendom og kirke

Gadeinterviewene indikerer også en grad af uvidenhed om den kristne tro og en distance som skiller religionerne ad. Det kvalitative interview vi havde med J., gav os lidt flere informationer om netop uvidenheden og distancen mellem folkekirken og de muslimske borgere.

Vi tog J. med på en rundvisning i kirken, hvor jeg stillede spørgsmål til islam: Findes der en ceremoni tilsvarende konfirmation i Islam? Hvorfor må kvinder ikke bede i en moske og hvor går de så hen? Og omvendt stillede hun spørgsmål til bygningen og troen: Hvorfor var konfirmanderne fra hendes folkeskoleklasse ikke interesserede i deres konfirmand undervisning? For J. er religionsdyrkelse vigtig. Hun var på et ophold i Yemen for at lære arabisk og om islam og snakker stadig hver uge med en kvindelig Imam, som hun mødte under opholdet.

J. troede, at hun ikke var velkommen i kirken. 'Jeg var bange for, at de ville blive sure hvis jeg kom ind og forstyrrede i en bøn' sagde hun. Dette udsagn viser os, at uvidenheden om den danske kirketradition (fx adgang for kvinder i Guds hus, tradition for tid og form af bøn) i de multikulturelle samfund kan afholde interesserede fra at opsøge og evt. etablere en kontakt, kendskab og forståelse.

Konklusion

Jeg har forsøgt at beskrive stemningen i mødet med muslimerne i Høje-Gladsaxe, gengivet deres udsagn så nøjagtigt som muligt og draget paralleller mellem deres oplevelser og indsigter, som anden forskning er nået frem til i forhold til religion og tro i Skandinavien. Selvom jeg kun snakkede med 10 personer, mener jeg, at der på baggrund af genklang mellem udsagn af informanter og anden forskning kan drages nogle konklusioner.

Den første erkendelse er, at religion ses som en potentiel konflikt i offentligheden og at man generelt ikke taler meget om tro i samfundet. Minoriteterne kæmper desuden for opretholdelsen af deres egen tro og tradition og har således ikke umiddelbart interesse i kristendommen eller i kirken. Viden om, at kirken i Danmark ikke kun er Guds hus er ikke udbredt. Kirken i Danmark er til mænd og kvinder, alle mennesker uagtet religion er velkomne og kirken giver rum til kulturelle og sociale aktiviteter, som ikke altid indeholder et forkyndende element. Folkekirkens forskellige roller kan virke useriøse på udefrakommende og ikke letforståeligt, da det ikke genkendes fra den egne religionsforståelse.

Prioritering gør sig ligeledes gældende: Mennesker har kun et begrænset antal timer i deres dag og prioriteringen gælder deres egen tro og kultur, familie og andre fritidsinteresser.

Kirken har ikke formået at fange muslimernes interesse hidtil, da kirken er en anden Guds hus. Det er ikke så overraskende, hvis man forsøger at sætte sig ind i muslimernes tro. Islam har en direkte indflydelse på de troendes hverdag, dette kommer til udtryk i fx sprog og handling. Det kan debatteres om man forventer etniske minoriteters assimilering eller om man ser kultur og tradition i en nationalstat som dynamisk og elastisk med potentiale i nye indflydelser. Sekularisering i det danske samfund er en realitet og påvirker også de nytilkomne danskere. Således er kirkens rolle og identitet i samfundet op til diskussion. Dette gælder både hvad angår etniske danskeres forståelse af folkekirken, men også de etniske minoriteters oplevelse og forståelse af folkekirken.

At blive "dansker" indebærer ifølge forskning og litteraturen gennemgået i dette afsnit ikke, at muslimske indvandrere og deres efterkommere vælger at blive medlemmer af folkekirken. Snarere ser vi en tendens til, at de opretholder deres egen tro og tradition eller fralægger sig deres religion og bliver en del af det

sekulære, danske samfund.

Mødet mellem kristne migrantmenigheder og folkekirken

I dette afsnit vil jeg fortælle om kristne indvandres møde med folkekirken. Jeg tager udgangspunkt i litteraturen og to interviews jeg har lavet med præster for migrantmenigheder.

‘Migrantmenighed’ er et samlebegreb for alle trossamfund der er grundlagt af indvandrere i Danmark. Begge præster kom til Danmark som voksne og blev udvalgte af deres menighed til præster, en opgave, de har lagt meget i for at kunne leve op til.

Overordnet beskriver migrantpræsterne deres samarbejde med folkekirken som en meget positiv oplevelse. De er taknemmelige for den støtte og åbenhed, de blev mødt med af folkekirkepræsterne og også menighedsrådene. Samarbejdet har indeholdt bl.a. lån af lokaler, fælles gudstjenester så vel som gensides økonomisk støtte. Der er dog nogle udfordringer man kunne tage stilling til i forhold til det videre samarbejde.

Migrantpræsternes menigheder er opstået på baggrund af ønsket om at samles om biblen og den kirketradition folk kender fra deres hjemland. Modersmålet og den musikalske tradition var ligeledes bærende elementer i grundlæggelsen af menigheden, der i begge tilfælde voksede sig store gennem venner og bekendte. I det ene tilfælde bedriver migrantpræsten også opsøgende arbejde, når han hører om nytilkomne fra hjemegnen og inviterer til besøg i menigheden. Fælles for begge migrantpræster er, at de lægger et enormt frivilligt arbejde i at sørge for deres menighed. Arbejdet består i forberedelse af gudstjeneste og samtaler med menighedsmedlemmer der søger råd samt faste, ugentlige besøg hos medlemmerne. Præsterne rejser også til møder i udlandet for at opbygge et samarbejde med andre migrantpræster i Europa og deltager i videreuddannelse.

På trods af det store arbejde der lægges i præstevirket, fortæller den ene migrantpræst om en oplevelse af mistro fra menighedsrådets side. Han mener, at menighedsrådet ikke ved hvad han laver, og at de ikke anerkender hans arbejde. Endvidere oplever han, at migrantmenighedens betydning og plads i samfundet ikke ligestilles med folkekirkens menighed, på trods af de mange aktive medlemmer.

Til gengæld oplever han, at præsten er meget åben og imødekommende.

Den anden migrantpræst oplever ligeledes en meget engageret folkekirkepræst og en mere ufleksibel ledelses- og kirkestruktur. Begge migrantpræster oplever, at de bliver bakket op i deres arbejde, men at de kun begrænset bliver inviteret indenfor på lige fod med folkekirken. Præsterne er opmærksomme på de store forskelle i kirketraditionerne. Dog kunne en økonomisk kompensation og administrativ inddragelse af migrantmenigheden i folkekirkemenigheden give støtte til migrantpræstens opgave. Dette ville gøre det lettere at opretholde de meget aktive og blomstrende migrantmenigheder med mange medlemmer. Konkret kunne dette være i form af løn og/ eller kontor til modtagelse af menighedens medlemmer.

At folkekirken er en traditionsrig og fast struktur at komme tæt på eller at forandre kan vi også læse i ‘Med andre øjne’ af Birthe Munck-Fairwood (2014). Folk siger bl.a.

‘Jeg savner lidt input fra folk i gudstjenesten. At flere får lov til at gøre noget... så det ikke kun er præsten der er aktiv... når man bidrager med noget føler man sig mere hjemme.’

(Ibid:9)

‘Mange vil rigtig gerne deltage aktivt- også danskerne. Men på grund af folkekirkens struktur har de ikke så mange muligheder ved en almindelig højmesse.’

(Ibid:11)

‘Efter 15 år i Danmark var døren åben for mig ind i folkekirken.’

(Ibid:17)

Samlet set kan man sige, at folkekirken står overfor nogle aktive migrantmenigheder, hvis præster er visionære og formår at samle en voksende skare af medlemmer. Til og med lægger præsten et stort engagement for dagen med sit frivillige arbejde og giver udtryk for et ønske om et øget samarbejde. Den ene præst ytrer bekymring for folkekirkens fremtid grundet de få medlemmer og nævner nogle mulige initiativer til udvikling og genskabelse af folkekirken. Migrantpræsten ønsker at inspirere sin lokale kirke og ligeledes ønsker han at lære af folkekirken.

Folkekirken må spørge sig selv hvilken rolle deres struktur spiller i muliggørelsen af et øget samarbejde. Hvilken form for samarbejde ønsker folkekirken egentlig? Hvad er de parate til at opgive af egen tradition for at gøre plads til nye medlemmer? Folkekirken har selv et faldende medlemstal og befinder sig i en fase af forandring (Rubow 2007:93). Jeg talte med en kristen af anden etnisk herkomst som spurgte: ‘Hvad er folkekirken? Et kulturhus, et socialkontor eller Guds hus?’

Der opstår en række spørgsmål som er nærliggende at undre sig over: Hvorfor oplever to kristne migrantpræster, at de bliver bremset i deres engagement? Hvorfor skal der iværksættes en antropologisk undersøgelse til opbyggelse af kontakt mellem migranter og folkekirken når der allerede er eksisterende kontakter – er det ikke de rigtige kontakter? Har denne kontakt ikke den rigtige form eller det rigtige indhold?

Den hollandske forsker i adfærdsstudier Lea Klarenbeek og den finske forsker i samfundsvidenskab og filosofi Marjukka Weide, har skrevet en artikel hvor de undersøger hvad de kalder ”The Participation Paradox” (2019). Artiklen er en analyse af ønsket om indvandres deltagelse i samfundet i Danmark og i Europa – og også frygten af hvad den aktive deltagelse måtte medbringe af forandringer, hvis aktørerne skulle gøre brug af den demokratiske stemme de er tildelt som medborgere. Klarenbeek og Weide skriver, at medmindre de nye medborgere anerkendes som legitime deltagere i samfundet vil deres deltagelse på danskernes præmis kun bidrage til en diskurs af fremmed- og ”andetgørelse” (othering), dvs. at man fastholder den nytilkomne i sin rolle som den, der er anderledes og gennem sin deltagelse i eksisterende strukturer uddannes til ret deltagelse på sigt, men ikke anerkendes og tages imod som den, personen er i forvejen (Klarenbeek&Weide 2019:215).

Det vil sige, at man må tilpasses. Jeg tænker på damen jeg citerede ovenfor: ‘Efter 15 år i Danmark var døren åben for mig ind i folkekirken’. Det er en lang oplæringsproces.

Både migrantpræsterne og de kristne migranter citeret for oven giver udtryk for et ønske om en aktiv deltagelse i kirken, i gudstjenesten og i samfundet omkring dem. Aktiv deltagelse øger muligheden for opbyggelse af kontakter og venskaber, og øger tilhørsforholdet til det nye sted. En aktiv deltagelse skaber værdi for mennesker og giver en følelse af at have en opgave.

Med denne viden kan man i kirken være opmærksom på at spørge ind til migranternes ønsker og behov. Nogle strukturer i den danske kirketradition er urokkelige, og dette vil sikkert variere fra menighed til menighed. Medarbejderne og menigheden kan gå i dialog med migranterne eller migrantmenighederne og sammen finde ud af, hvordan man kunne komme hinanden i møde. For nogle er ‘deltagelse’ at møde op til gudstjeneste og synge salmerne, for nogle er det at være frivillig og lave kirkekaffe eller dele salmebøger ud. For migrantpræster kan deltagelse i folkekirkelivet betyde fx ansættelse og deltagelse i møder og planlægning.

At sikre sine børns fremtid og stå med et ben i hver kultur

I dette afsnit vil jeg belyse nogle værdier jeg ser både muslimske og kristne indvandrere og efterkommere lægger vægt på i deres liv. Dette sker på baggrund af en rapport fra sociolog Birgitte Larsen og udsagn fra mine informanter. Sammenfattende vil jeg belyse en af kirkens mulige roller i forhold til etniske minoriteter.

Sociolog Birgitte Larsen har undersøgt emnerne 'tid og forbrug' i etniske minoritetsfamilier med muslimsk baggrund. Rapporten viser, at familierne i høj grad prioriterer familielivet, dvs. deres børn og storfamilien. Dernæst er mange aktive i religions- og kulturforeninger der har til hensigt at hjælpe borgere med samme kulturbaggrund i Danmark og nogle gange at bygge bro til danskerne (Larsen 2013:88). Nogle af informanterne udtrykker følelsen af at skulle varetage et stort ansvar over for samfundet og migranterne fra deres eller deres forældres hjemland (Ibid:87).

Det handler ofte om at gøre det rigtige og hele tiden gøre sig umage for at opbygge en relation til de etnisk danske borgere og samfundet. Som en informant i Larsens studie siger:

'Jeg befinder mig hele tiden i en kamp med mig selv i forhold til, hvor meget tid man skal give til familien, og hvor meget tid man skal give til samfundet. For der er så mange problemer internt i de etniske minoritetssamfund, som jeg gerne ville have løst og skabt fokus på. Blandt andet tænker jeg, at der generelt er behov for noget mere forældredeltagelse. Så jeg prøver at vise dem, at det er deres pligt som forældre – at de er med i tingene. Og at de ikke bare sidder i en eller anden klub nedenunder og drikker kaffe med vennerne. Så disse ting synes jeg jo også, at jeg skal bruge min tid på – i forhold til samfundet.' (Ibid:88)

Hvis vi ser på empirien, som jeg har indsamlet, så fortæller J. ligeledes, at hendes mor også engagerer sig i en kulturel forening, 'Bydelsmødrene'. Her bygges der bro mellem isolerede kvinder med migrationsbaggrund, kommunen og staten. Også J. er aktiv i kvarteret og har startet en pigeklub. Ligeledes har familien tilbragt et år i Jordan for at give børnene sprog-, kultur- og religionskundskaber.

Fem af vores informanter fra gaden fortæller også, at de bruger al fritid på deres børn: to kvinder siger, at de bruger al deres tid på børn. To mænd siger, de bruger al deres tid med familien og vennerne eller dyrker motion. En enkelt mand siger, han 'leger med sin baby' i fritiden.

Den ene migrantpræst lagde i vores interview også meget vægt på hans arbejde med menneskene i menigheden, specielt de unge. Han beskrev de udfordringer, de unge mennesker ifølge ham kunne møde i en opvækst mellem to kulturer. Det gælder forskellige syn på den danske ungdomskultur, forældrenes værdier og mål for deres børn og de unges behov for forbilleder og vejledning på vej ind i voksenlivet. Migrantpræsten ville gerne skabe et rum i kirkelig regi, hvor de unge kunne komme og være sammen. Så kunne han også bruge lejligheden til at tale med dem og høre hvordan de har det.

Billedet af, at migranter og etniske minoriteter prioriterer familien højt og ofte engagerer sig kulturelt gennem foreninger, kan være påvirket af udvalget af informanter og kan være tilfældigt. Men at ville skabe gode muligheder for børnene i det nye land er forståeligt og jeg mener, at vi kan drage den konklusion, at relationen mellem hjemlandets kultur og den nye kultur i værtslandet er noget der tager tid at bygge op. Det kræver en genuin, vedvarende indsats da mange aspekter mødes som er fremmede for hinanden. Dette er noget som både migranter, etniske minoriteter og mange danske aktører bevidst deltager i. Rubow viser hvordan det at blive dansk i dag kræver bekendelse til nation, folk, sprog, historie og kultur. Dette er fastlagt både gennem den højtidelige ceremoni man gennemgår når man får statsborgerskab, men også ved krav om tilpasningen til 'integrationsmarker' som det danske arbejdsmarked, børneinstitutioner og uddannelsesvæsenet (Rubow 2007:98). At 'konvertere' til danskhed er en 'personlig og social proces', som ikke nødvendigvis er fristende for mennesker der har mange forskellige grunde til at være i Danmark (ibid.).

Således kan folkekirkens rolle være at give rum til den multikulturelle dansker som gerne vil holde fast i noget velkendt og samtidig blive inviteret ind i et nyt fællesskab, og få en mulighed for både at opleve og præge hvad der sker i Danmark.

Sammenfattende kan man sige, at prioriteringen for migranter og etniske minoriteters fritidsaktiviteter i følge denne undersøgelse ligger hos familien og kultur. I dette tilfælde gælder det opretholdelse af deres egen kultur eller mødet med værtslandets nye kultur. Hvis kirken som en Guds hus kan facilitere mødet mellem kulturerne og deres tro og trosopfattelser, kunne den varetage en vigtig rolle i samfundet. At blive kirke for muslimer er måske lidt svært, men kirken kunne blive et rum, hvor muslimer og kristne mødes, taler sammen og hjælper deres børn med at finde en balance mellem de to verdener de skal leve op til, som efterkommere af personer med multikulturel baggrund.

Tro – og at blive en del af folkekirken

Som beskrevet tidligere, så befinder vi os i et særligt sekulært land, hvor troen i det offentlige rum ikke spiller en stor rolle sammenlignet med resten af verden. Til gengæld er vi et land med en tradition for foreninger og stærke institutioner. Vi har set, at både staten og kirken udgør sådanne stærke institutioner der former vores samfund og hverdag. At blive en del af kirken kan ikke kun have betydning for, at mennesker kan udleve deres tro og spiritualitet, men også for at føle sig knyttet til landet og dets befolkning og kultur. Derfor er det vigtigt, at vi gør os nogle tanker om hvordan vi møder de nye borgere. I følgende afsnit vil jeg beskrive, hvad det kan betyde for folk at blive en del af dette fællesskab og hvordan det kan se ud i praksis.

I de mange interviews jeg har læst i litteraturen (Dahan et al. 1999; Munck-Fairwood 2014; Romme Larsen 2013) er der nogle udfordringer som ofte bliver nævnt. Udfordringer er de samme, som også gør sig gældende for nogle af mine informanter. Indvandrere og migranter har ofte et ønske om aktivt at deltage i kirkelivet. De har et ønske om at få kontakter og venskaber gennem kirken. Desuden nævner de ofte den udfordring de oplever med at ville udleve sin tro i et sekulært samfund.

Jeg har udvalgt citater som beskriver migranternes oplevelser vedrørende tro, deltagelse og kontakt i folkekirken:

TRO

Imad fra Irak

Alligevel tror jeg, at der er lettere at være kristen i Irak end i Danmark. Kirken er meget svag i Danmark. Jeg og min familie er kun gæster her i Danmark og vi takker danskerne tusinde gange. Men jeg er bange for at være kristen her. Det er ikke den samme slags kristendom, som jeg er vant til fra Irak. For eksempel har jeg mødt en præst der er fraskilt.

(Dahan et al. 1999:57)

Edvard fra Armenien

I Danmark taler man ikke så meget om tro- heller ikke i kirken.

(Munck-Fairwood 2014:14)

DELTAGELSE- AT DER ER BRUG FOR EN

Elizabeth fra Fillipinerne

I frimenigheden er der plads til, at vi kan bidrage med vores ideer. Her er brug for os. Det er ikke en færdig og veletableret kirke. I de fleste folkekirker forventer præsterne kun, at vi er til stede ved gudstjenesten og måske ved de aktiviteter, de arrangerer. Det er ikke nok for os.

AT FÅ VENNER OG KONTAKT

Ibrahim fra Syrien

Det betyder rigtig meget for os, at der er noget for børnene i kirken. Det er godt for dem at snakke om Jesus med andre børn, så de kan få danske, kristne venner.

(Munck-Fairwood 2014:26)

Nazih fra Syrien

Som flygtning er jeg endnu ikke en del af det danske samfund. Jeg er glad for musik og sport og har prøvet mange ting. Men hvor finder jeg danskere på min egen alder, der tror på Gud og går i kirke?

Jeg går i kirke for at snakke med Gud. Men jeg vil også gerne snakke med mennesker. Somme tider føler jeg mig fremmed i kirken ... ingen lægger mærke til om jeg kommer eller ej.

(Munck-Fairwood 2014:34)

Det skal nævnes, at det selvfølgelig også er mange migranter, der har haft gode oplevelser med og i folkekirken. De har mødt mennesker der har taget godt imod dem og er glade for den danske kirketradition (fx Dahan et al. 1999:31; Munck-Fairwood 2014:22).

En del af kirketraditionen i Danmark er at mødes efter gudstjenesten og drikke en kop kaffe eller spise sammen. Således var jeg til et tværkulturelt arrangement i Haraldskirken som lå i forlængelse af den 'Stille stund' med meditation og lystænding. Deltagerne denne aften var mange af de faste brugere i kirken, en nyttilflyttet familie samt samarbejdspartnerne fra Vores HG og kirkens migrantsamarbejde.

Maden var lavet af to bydelsmødre og en af deres veninder. Kvinderne kommer oprindeligt fra Somalia og lavede somalisk mad som faldt i god smag hos de besøgende. Pga. den rådende Covid-19 pandemi var deltagertallet begrænset og alle de besøgende skulle sidde på deres faste plads ved to langborde der var stillet op lodret mod buffeten.

Jeg tilbragte eftermiddagen med kvinderne i køkkenet og de gav mig flittigt grøntsager der skulle snittes og hvidløg der skulle hakkes. Der var en hyggelig og målrettet stemning og der blev snakket meget på somalisk og grint. Telefonerne ringede også ofte og kvinderne snakkede med folk i den anden ende. Ofte skulle en lige op og møde nogen udenfor. Det virkede som om de koordinerede familier og børn på afstand via telefonen mens de stod i kirkens køkken og forberedte en kulinarisk oplevelse.

Der var en kvinde der havde specielt godt styr på arrangementet og hun var også frontpersonen. Hun har været bydelsmor i flere år og havde ytret et ønske om at lave somalisk mad til danskere for at fortælle noget om sin kultur. Igen ser vi her en 1. generations indvandrer der engagerer sig i et tværkulturelt arrangement. At engagere sig i en forening eller aktiviteter med sin egen kultur er en måde, hvorpå man kan kultivere noget velkendt. At engagere sig tværkulturelt kan ses som at skabe bro mellem to forskellige nydelsesparametre. Kvinderne kunne bruge institutionen kirke som forum til at formidle noget om deres kultur.

Empirien og litteraturen gennemgået i forbindelse med dette kapitel har også vist, at de kristne migranter ønsker aktiv deltagelse i kirkelivet og at de muslimske migranter og efterkommere har mere fokus på deres egen kultur, religion og familie og påvirkes af sekularisering i stedet for at opbygge et ønske om at blive medlem af folkekirken.

Migranterne og etniske minoriteter arbejder hårdt for at finde en plads, der passer hver person og familie

især, med et ben i hver kultur. I stedet for at være endnu et forum hvor de skal præstere og passe ind i det danske format, kunne kirken åbne sine døre og spørge: hvad kommer I med? Hvordan vil I arrangere tværkulturelt samvær?

Konklusion

Jeg har analyseret det indsamlede, empiriske materiale og relateret det til relevant litteratur og forskning omkring emnet folkekirke, migranter, etniske minoriteter og tro.

Jeg vil kort opsummere undersøgelsens resultater og besvare de tre spørgsmål som var udgangspunktet.

Hvordan bruges folkekirken af etniske minoriteter, der ikke er kristne, og hvilke opfattelser har de af folkekirken?

Målgruppen for undersøgelsen var i dette tilfælde muslimer. Ifølge rundspørgen på gaden er muslimer ikke opmærksomme på kirken og mulighederne denne tilbyder til alle borgerne i sognet uanset om man er medlem i folkekirken eller ej. Udover, at kirken er en del af den danske juletradition og at man kan hente en fødselsattest, havde de adspurgte muslimer ikke mange indtryk af folkekirken overhovedet.

Som J. beskriver i mit interview, har hendes muslimske tro afholdt hende fra at gå ind i kirken i uvished om hvordan hun ville blive mødt af de kristne. Ud fra dette udsagn og rundspørgen kan det konkluderes, at indvandrere og efterkommere med muslimsk baggrund kan tro, at kirken ikke er til dem, da de tilhører en anden religion. At folkekirken gerne vil være kirke for hele folket, er ikke nået ud i migrantsamfundet og ud blandt de etniske minoriteter. Derudover har undersøgelsen vist, at muslimske indvandrere og efterkommere påvirkes af sekulariseringen i det danske samfund, og at de i nogen grad fralægger sig religiøsitet fremfor at konvertere til kristendommen.

Kulturelt engagerede mennesker med en anden etnisk baggrund bruger gerne folkekirken som samarbejdspartner, som fx ved den tværkulturelle middag. De somaliske kvinder ville fortælle om deres kultur og vise danskerne noget, som de oplever at være særligt gode til – at lave somalisk mad. Der kan være potentiale i at nå ud til de etniske minoriteter gennem deres kulturforeninger, da kultur og multikulturel identitet spiller en central rolle for migrantfamilier.

Hvordan har etniske minoriteter med kristen baggrund oplevet mødet med folkekirken og kristendommen i Danmark?

De kristne etniske minoriteter oplever i nogen grad at være velkomne i den danske folkekirke, dog oplever de det som svært at få venner eller føle sig som en ligeværdig del af folkekirken. Folkekirken er historisk bundet tæt op ad en national opfattelse. Derfor orienterer kristne migranter i Danmark sig ligeledes efter nationale menigheder hvor de deler sprog og tradition.

De meget engagerede migranter og migrantpræster oplever en udfordring med at blive inviteret ind i folkekirkens kerne på baggrund af forskelle i kirketradition, sprog og kultur. Desuden har folkekirken nogle faste strukturer vedr. administration og drift som for nogle migranter opfattes som en forhindring for et smidigt samarbejde.

Både den kristne og den muslimske målgruppe ses at lægge stor vægt på deres oprindelige kultur, samt at finde et tilhørsforhold til den danske kultur. Dette bliver tydeligt gennem engagement i foreninger, i familien og den tværkulturelle omgangskreds. Særligt vigtigt er det for migranter at give børnene de bedste

muligheder i det nye land og de etniske minoriteter har fokus på at støtte hinanden i det netværk de er den del af gennem sprog og kultur, sideløbende med den danske kultur.

Hvilke forhold bør aktører inden for folkekirken have in mente, når de ønsker at række ud til mennesker med anden etniske baggrund igennem fx arrangementer?

For at nå de veletablerede etniske minoriteters opmærksomhed bør kirken være særligt opmærksom på, at invitere såkaldte nøglepersoner. Dette er mennesker som har god kontakt til den minoritet de repræsenterer. Nøglepersonerne vil have mulighed for at kunne forklare til deres netværk, hvad folkekirken er og kan som er særligt interessant for dem. Disse samarbejdspartnere er afgørende for, om kirken kan få mere omtale blandt etniske minoriteter og på sigt flere medlemmer.

En anden ting aktører inden for folkekirken kan have in mente, er hvordan den åbenhed og gæstfrihed de udviser opleves af de etniske minoriteter. Personerne oplever den ikke nødvendigvis på samme måde som det er tænkt af kirkens aktører. Hvordan man kan mediere tværkulturelle møder, vil Tværkulturel Kirke gerne bistå med. På næste side har jeg samlet en række konkrete anbefalinger på baggrund af denne rapport.

Anbefalinger

Her et overblik over de 5 mulige tiltag jeg kan anbefale for folkekirken i Gladsaxe-Herlev provsti. Gennem et samarbejde med Tværkulturel Kirke, kirkernes medarbejderne og menigheden er det muligt at række ud til borgerne med migrantbaggrund og opbygge et multikulturelt fællesskab i det omfang, menigheden ønsker.

Kommunikation

Jeg vil citere to af mine informanter. Deres udsagn illustrerer meget godt den distance, folkekirken skal gå på forskellige måder for at nå sit mål om at blive kirke for hele folket:

J.: 'Jeg vidste ikke om nogen ville synes det var forkert hvis jeg kom ind i kirken' (J. fra Høje-Gladsaxe, muslim)

Manden i gadeundersøgelsen: 'Jeg er jo muslim, hvad skal jeg i kirken?'

For at nå ud til de mennesker der ikke er opmærksomme på folkekirkens tilbud i kraft af, at huset er viet til en anden Gud, bør man starte helt fra bunden. Man må formidle kirkens værdier, formål og aktiviteter synligt for alle medborgere. Dette kræver en målrettet indsats med kommunikations- og relationsarbejde. Målet er, at borgerne bliver inviteret ind i kirken og bliver nysgerrige. Konkrete eksempler kunne være:

- Formidling af informationer om kirkens aktiviteter på flere sprog
- Anvendelse af et grafisk udtryk der fanger interesse og også formidler kirkens mål og væsen til folk, der ikke har en forkultiveret forståelse af kirken som et sted hvor man selvfølgelig bare kan dukke op

Relations arbejde

Et andet tiltag kan være relationsarbejde. Empirien underbygger det arbejde koordinator for Tværkulturel Kirke, Ida Tafdrup-Johansen, allerede er gået i gang med: Det er afgørende at opbygge kontakter til de eksisterende grupper og foreninger, der engagerer sig i migranternes liv og hverdag. Kontakten er etableret

til bl.a. bydelsmødrene og der er igangsat relations pleje også til enkeltpersoner og nøglepersoner i egnen. Den personlige kontakt går forud for en 'relation' med kirken som sted. Når nøglepersoner begynder at komme i kirken eller at anvende kirkens rum til ikke kristne men sociale aktiviteter vil dette på sigt kunne føre til et øget besøgstal af de lokale beboere, som ikke er medlem af folkekirken i forvejen.

Kirkens struktur

I analysen har vi gennemgået kirkens lukkede struktur hvor bl.a. ansættelse af en migrantpræst ikke er en selvfølge. Hvad det betyder at 'deltage' i en gudstjeneste eller i kirkens andre aktiviteter kan også opfattes forskelligt. Det kan anbefales at imødekomme de kristne migranter med samtaler om kirkens struktur og hvordan man kan deltage i denne. Præsten og menighedsrådet kan i samarbejde med migrantmenighederne tilpasse evt. procedurer som hjælper i processen. Tværkulturel Kirke kan her tilbyde sin faglighed og erfaring, og kan fx være til stede ved afholdelse af møder.

Atmosfære

For et hus, der gerne vil tiltrække mennesker, er atmosfære et ord der er værd at tænke over. Hvordan skabes en atmosfære, hvor de besøgende med mange forskellige etniciteter kan føle sig hjemme og velkommen og hvordan bliver der skabt en atmosfære af lighed og delagtighed?

Et eksempel for folkekirken kunne være at fremadrettet overveje ansætte af personale med synlig migrationsbaggrund. Dette kunne skabe genkendelighed for migranterne og signalere, at det ikke kun er et sted for etniske danskere. Personen vil kunne bidrage til den multikulturelle atmosfære med ideer, væsen og kulturforståelse.

Tag stilling til migrantsamarbejde

Til sidst men ikke mindst vil jeg foreslå samtaler blandt medarbejderne i kirken, i menigheden og i menighedsrådet om på hvilke måder menigheden vil være åben for forandring og tillade, at huset præges af migranterne.

For at undgå, at migranterne blot skal tilpasse sig en eksisterende struktur og ikke tildeles ansvar og indflydelse jf. analysen af 'participation paradox', må man tage stilling til, hvilken kirketradition man repræsenterer: den konservative, den sekulære eller den multireligiøse?

Supplerende kan jeg anbefale at læse folderen "Otte teser om den nydanske folkekirke" af Folkekirkens Migrantsamarbejde (2019).

Litteratur

Dahan, Adnan; Myrfield, Hanne; Munck-Fairwood, Birthe (1999). *Stemmer på tværs*. Religionspædagogisk Forlag

Folkekirkens Migrantsamarbejde (2019). *Otte teser om den nydanske folkekirke*. Folkekirkens Mellemkirkelige Råd

Jensen, Bent Dahl (2018). *Notat om estimeret antal kristne blandt indvandrere og efterkommere i Gladsaxe og Herlev Kommuner*. Udarbejdet for Tværkulturel Kirke

Kasselstrand, Isabella & Setareh Mahmoudi 2020 *Secularization among immigrants in Scandinavia: Religiosity across generations and duration of residence*.

Klarenbeek, Lea M. & Weide, Marjukka (2020) *The participation paradox: demand for and fear of immigrant participation*. *Critical Policy Studies*, 14:2, 214-232

Larsen, Birgitte Romme (2013) *Tid og forbrug I etniske minoritetsfamilier*, Syddansk Universitetsforlag

Munck-Fairwood, Birthe (2014) *Med andre øjne*. Tværkulturelt Center

Rubow, Cecilie (2007) Religion og Integration. Tre danske modeller og forestillingen om det hellige Danmark. I: Fog Olwig, Karen & Pærregaard, Karsten (Red.) *Integration. Antropologiske perspektiver*. Museum Tusulanums Forlag, ss. 87-104

Trolle, Astrid Krabbe (2015) Migrantkirker. Fra grænseflade til kerne i den danske religionsmodel. *Religionsvidenskabeligt tidsskrift, RVT* 62, ss. 61-75

Vitting-Seerup, Sabrina (2017). Working towards diversity with a postmigrant perspective: how to examine representation of ethnic minorities in cultural institutions. *Journal of Aesthetics and Culture*, Vol. 9, NO. 2, ss. 45–55